УДК: 417.32

УМУМТАЪЛИМ МАКТАБЛАРИДАГИ ЎҚУВЧИЛАР ТИЛ КОМПЕТЕНТЛИГИНИНГ ЖОРИЙ ҲОЛАТИ ТАҲЛИЛИ

Я.Умарова, Д.Неъматова

Мақолада таълимга компетенциявий ёндашув, ўқувчиларнинг нутқий компетенцияларининг пастлиги ва унинг сабаблари, давлат таълим стандартларининг малака талаблари бўйича ўқувчиларнинг нутқий коммуникатив компетенциясини мунтазам ошириб бориш, тил имкониятларидан фойдаланган ҳолда фикрини тўғри, равон баён эта олиш қобилиятини ривожлантириш каби масалалар хусусида тўхталиб, ҳозирги таълим жараёнида ўқувчилар тил компетентлигининг жорий ҳолати таҳлилга тортилган.

Калит сўзлар: *компетенция, коммуникатив компетенция, лингвистик компетенция, нутқий компетенция.*

В статье анализируется современное состояние языковой компетентности студентов в современном образовательном процессе, затрагиваются такие вопросы, как компетентностный подход к образованию, низкий уровень речевой компетенции студентов и его причины, систематическое повышение речевой коммуникативной компетентности студентов с точки зрения квалификационных требований государственных образовательных стандартов, развитие умения правильно говорить на иностранном языке.

Ключевые слова: *компетенция, коммуникативная компетенция, лингвистическая компетенция, разговорная компетенция.*

Ҳар қандай мамлакатнинг ривожи таълим, илм-фан билан бевосита боғлиқлиги асрлар давомида ўз тасдиғини топган ва айни пайтда янада эътибор марказига айланаётган ҳақиқат ва ечимини ортга суриб бўлмайдиган ҳаётий эҳтиёждир. Шу боис Ўзбекистон Республикасида давлат ва жамият тараққиётига узвий алоқадор бўлган таълим сифати ва мазмунини такомиллаштириш ҳукуматнинг махсус қарорлари [1], ўзгарувчан давр талаблари, таълим жараёнига компетенциявий ёндашув, инновацион ғояларнинг сўнгги ютуқлари асосида йўлга қўйилмоқда, такомиллаштирилмоқда. Жамиятдаги барча соҳаларда бўлгани каби бу борадаги ислоҳотлар учун ҳам “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси” дастуруламал бўлиб хизмат қилмоқда [2]. Шу ўринда Президентимиз Ш.Мирзиёевнинг “Ёшларимизнинг мустақил фикрлайдиган, юксак интеллектуал ва маънавий салоҳиятга эга бўлиб, дунё миқёсида ўз тенгдошларига ҳеч қайси соҳада бўш келмайдиган инсонлар бўлиб камол топиши, бахтли бўлиши учун давлатимиз ва жамиятимизнинг бор куч ва имкониятларини сафарбар этамиз” [3], деган фикрлари нечоғли аҳамиятли эканлигини англатади.

Она тили фанидан давлат таълим стандартларининг малака талаблари бўйича ўқувчи шахсида шакллантирилажак ўз-ўзини жисмоний, маънавий, руҳий, интеллектуал ва креатив ривожлантириш; камолотга интилиш, мустақил ўқиб-ўрганиш; нутқий коммуникатив компетенциясини мунтазам ошириб бориш; ўз билими, хатти-ҳаракатини баҳолаш ва мустақил қарор қабул қилиш компетенциясини эгаллаш, тил имкониятларидан унумли фойдаланган ҳолда фикрни тўғри, равон баён эта олишни ривожлантиришга қаратилган лингвистик компетенцияларни шакллантириш каби меъёрларга алоҳида эътибор қаратилган.

Умумий ўрта таълим муассасаларида она тили фанини ўқитишнинг асосий мақсади – китобхонлик маданияти шаклланган, ўз фикрини оғзаки ва ёзма тарзда тўғри, равон баён қиладиган, мустақил ва ижодий фикрлайдиган, ўзгалар фикрини англаб, ўз муносабатини билдира оладиган – мулоқот ва нутқ маданияти ривожланган баркамол шахсни тарбиялашдан иборат [1].

Таълимга компетенциявий ёндашув талаби эса ўқувчиларда илмга чанқоқлик, изланувчанлик, янгилик яратишга интилиш хислатларини тарбиялайди. *Компетенция* тушунчаси лотинча "*competentia*" сўзидан келиб чиққан бўлиб, изоҳли луғатда "қонунан эга", "ҳақдор" деган маънони англатади, умумистеъмолда кенг ишлатиладиган "қобилият", "кўникма," "иқтидор" тушунчаларига яқин туради [4. Б. 91]. О.И.Окуловский компетенциялар ва компетенцияли таълим хусусида фикр юритиб, "Компетенция – билим, малака ва шахсий фазилатларга асосланган ҳолда муайян йўналишда муваффақиятли фаолият олиб бориш кўникмаси" [5. Б. 499–500] эканлигини таъкидлайди.

А.В.Хуторскийнинг компетенция ҳақидаги фикри ҳам диққатга сазовор. "*Компетенция*"– предмет ва жараёнларнинг маълум доирасига нисбатан шаклланувчи шахснинг ўзаро боғлиқ бўлган сифатлари (билимлар, қобилиятлар, малака ва кўникмалар, фаолият усуллари) мажмуаси бўлиб, уларга нисбатан сифатли ва самарали таъсир кўрсатиш демакдир [6. Б. 60]. И.А.Зимняя компетентлиликни "инсоннинг ижтимоий-касбий фаолияти билан боғлиқ бўлган билимлар ҳамда инсоннинг ақлий ва шахс хусусиятларига асосланган тажриба" деб белгилайди, "компетенция" тушунчасига эса "қўлланилмаган", "яширин", "потенциал" захира деб қарайди [7. Б. 34]. *Коммуникатив компетенция* – шахс томонидан тил ва нутқ маданиятини билиш асосида шакллантирилган турли коммуникатив ҳодиса ва вазиятлардаги нутқий ахлоқ тизимидир. "Бу тизим таркибига коммуникатив ролларни (сўзловчи ва тингловчи), шунингдек, ижтимоий ролларни, нутқ стратегия ва тактикаларини, этика ва одоб-ахлоқ қоидаларини эгаллаш киради, уларда ушбу маданиятни қабул қилган шахснинг турли ижтимоий гуруҳ вакиллари билан ҳар хил сабаб ва вазиятларда алоқада бўлиш усуллари орқали ифодаланади" [8. Б. 414]. Европа илм-фанида, хусусан, рус педагогикасида компетенция ва компетентлик муаммоси бизга нисбатан анча кенг ўрганилганлиги кузатилади [9. Б. 67–68]. Мазкур муаммо юртимизда асосан чет тилларни ўқитиш билан боғлиқ у қадар кўп бўлмаган тадқиқотларда ёки умумметодик ва ўқитиш технологиялари билан боғлиқ изланишларда ишланганлигига гувоҳ бўламиз [10]. Она тилини ўқитишда компетенциявий ёндашув муаммосига бағишланган ишлар жуда оз. Бу борада А.Нурмонов ва Г.Зиёдуллаеваларнинг "Ўқувчиларнинг тил компетентлигини шакллантириш ва ривожлантириш муаммолари" [11] номли мақоласи алоҳида диққатга сазовор. Бошқа фанларда бўлгани каби она тили учун таянч ва фан-

га оид умумий компетенциялар тизимида коммуникатив компетенция, ахборотлар билан ишлаш компетенцияси, ўзини ўзи ривожлантириш компетенцияси, ижтимоий фаол фуқаролик компетенцияси, миллий ва умуммаданий компетенция, математик саводхонлик, фан ва техника янгиликларидан хабардор бўлиш ҳамда фойдаланиш компетенцияси кабилар белгиланган. Мазкур компетенциялар ўқувчиларга она тили фани орқали сингдирилади.

Зикр қилинган А.Нурмонов ва Г.Зиёдуллаеваларнинг мақоласида компетенциявий таълим концепцияси тил таълими олдига ўқувчиларда нутқий, лингвистик, креатив ва прагмалингвистик сингари компетенцияларни шакллантиришни кўзлаши қайд этилган. Булар хусусий характердаги предметли компетенциялар сирасига киради, яъни ҳар бир дарсда мавзунинг мазмун ва моҳиятидан келиб чиқиб, ўқитувчи тарбияланувчиларда шакллантиришни режалаштирадиган лаёқат шакллари дейиш мумкин. Ана шу компетенцияларни шакллантирган ва талаб даражасида ривожлантирган тил таълими ўзига билдирилган ишончни оқлаган, юклатилган вазифани уддалаган бўлади. Шу боис ушбу мақолада биз ҳозирги таълим жараёнида ўқувчилар тил компетентлигининг жорий ҳолати таҳлилига тўхталамиз.

Нутқий компетенцияни бола ҳали таълим муассасаларига келмасдан – гўдаклик чоғидаёқ эгаллай бошлайди. Бола тил имкониятларидан мактабга келмай туриб ҳам амалда муайян даражада фойдаланиш малакасига эга бўлади. Ўзига берилган сўроқларга жавоб беради, ўз эҳтиёжларини билдиради, атрофидаги воқеликларга муносабатини ифода эта олади. Мактабгача таълим ва умумий ўрта таълим босқичларида ушбу бошланғич компетенция мукамаллаштирилиши ва ривож топтирилиши лозим. Дунё миқёсида алоҳида эътироф топган рус психологи Л.С.Выготский буни 1) спонтан ва 2) махсус ташкил қилинган шакллар сифатида номлаган. Унинг фикрича, спонтан таълимда бола “ўз дастури бўйича” ҳаракатланади, атроф-муҳит унга устоз вазифасини ўтайди. Махсус ташкил қилинган таълим бизнинг шароитда мактаб (лицей, коллеж)ларда амалга оширилади [12. Б. 209]. Спонтан таълимда паралингвистик воситалар (имо-ишора, юз, қўл, кўз, лаб ҳаракати) ҳамда акустика (овознинг паст-баландлиги), оҳанг товланиши, синтагма кабилар шаклланаётган шахсга унинг ҳаётий кузатишлари асосида стихияли тарзда сингади, унда табиий равишда шаклланади ва ривожланади. Компетенциянинг бу икки томони узвий боғлиқликдаги бир бутунликни ҳосил қилса, талаб даражасидаги нутқ лаёқати юзага келади. Ўқувчининг нутқ компетенцияси нотаниш матнни унинг мазмун-моҳиятидан келиб чиқиб, ифодали ўқий олиш, бошқалар фикрини ва танишган матн мазмунини тушуниш ва қайта оғзаки баён қила олиш, фикрини ёзма равишда изчил ифодалашда намоён бўлади. Бунинг учун ўқувчи тилнинг фонетик, лексик, морфологик ва синтактик сатҳларига хос бирликлар ҳақидаги назарий билимларнинг ўзлаштириши, улардан нутқий вазиятларга мувофиқ ўринли фойдаланиш кўникмасига эга бўлиши керак. Тил таълимининг амалиёти, жараёни ва натижасига назар солинса, ўқувчилар нутқий компетенцияси етарли даражада шакллантирилмаётганига гувоҳ бўлиш мумкин. Тилшунос олима Д.Набиева “Лингвистик компетенция ва унинг шаклланиш жараёнлари” мақоласида шу кунгача таълим тизимида, хусусан, она тили таълимида асосий эътибор академик руҳдаги грамматика ўқитишга қаратилганлигини қуйидагича таъкидлайди: “Яъни ўқувчиларга ўзбек тилининг қуруқ грамматик

қоидалари сингдирилди. Аммо самарали мулоқотни амалга ошириш учун зарур бўлган омиллар – ўқувчиларнинг оғзаки, ёзма, оммавий нутқ ҳосил қилиш имкониятлари, мулоқот (сўзлаш ва тинглаш) одоби, нутқ меъёрлари ва услублари кабилар назардан четда қолди" [13. Б. 92].

Ўқувчиларнинг нутқий компетенциясини баҳолашда уларнинг нутқини қуйидаги турларга ажратиш асосида ёндашувни тавсия қилиш мумкин:

№	Баҳолаш даражалари	Баҳолаш даражаларини белгиловчи мезонлар	Баҳо
1	**Саёз нутқ**	**Ўқувчи ёшига нисбатан етарли сўз захирасига эга бўлмайди. Фикрини баён этишда қийналади, сатҳлар бўйича тил қоидаларига риоя қилишда ва мувофиқ услуб танлашда хатоларга йўл қўяди. Услубга мос лексик ва бошқа тил бирликларини ўринли қўллай олмайди, кўп ҳолларда уларнинг мувофиқ муқобилини танлашда янглишади.**	"қониқарсиз"
2	**Ўртача нутқ**	**Ўқувчи ёшига нисбатан сўз захирасида етишмовчилик сезилади. Мавзу ва мақсаддан келиб чиқиб, фикрини баён этади, бироқ сўзлаш давомида зўриқади, кичик нутқий тўхталишлар кузатилади. Тил қоидаларига риоя қилишда янглишади, услуб танлашда иккиланади. Услубга мос лексик ва бошқа тил бирликларини танласа-да, изчил қўллай олмайди.**	"қониқарли"
3	**Яхши нутқ**	**Ўқувчи ёшига нисбатан етарли сўз захирасига эга бўлиб, мавзу ва мақсаддан келиб чиқиб, ўз фикрини баён этишга ҳаракат қилади. Тил қоидаларига риоя қилади, услубни тўғри танлай билади, лекин жузъий камчиликларга йўл қўяди. Услубга мос лексик ва бошқа тил бирликларини қўллай олади, айрим ҳолларда уларнинг мувофиқ муқобилини танлашда иккиланади ёки янглишади.**	"яхши"
4	**Равон нутқ**	**Ўқувчи ёшига мувофиқ тарзда бой сўз захирасига эга бўлади. Мавзу ва мақсаддан келиб чиқиб, ўз фикрини равон, изчил баён эта олади ва тил қоидаларига риоя қилган ҳолда, мувофиқ услубни тўғри танлай билади. Услубга мос лексик ва бошқа тил бирликларини тўғри қўллайди.**	"аъло"

Равон ва яхши нутққа эга ўқувчиларда нутқ билан паралингвистик воситалар параллел уйғун, яъни аъзолар мазмун ва оҳангга мос ҳаракатланаётгани кўринади. Ўртача нутққа эга ўқувчиларда эса бу мувофиқлик бузилишини кўриш мумкин: паралингвистик воситалар нутқдан илгарилаб кетади: сўз топишга қийналар экан, қўл, гавда ва юз ҳаракатлар нутқдан олдин ҳаракатланади, гўё улар воситасида сўз ахтараётгандай таассурот қолдиради. Саёз нутқда ўқувчиларнинг паралингвистик воситалари ҳам нофаол бўлади: қўл, юз аъзолари деярли ҳаракатсиз бўлади, керакли сўз ахтарар экан, ўқувчининг кўпинча гавда қисми олдинга кетади ёки боши бир оз эгилади. Қолаверса, у ёки бу аъзонинг фаоллиги ўқувчи темпераментига ҳам боғлиқ бўлиши мумкин.

Ўқувчиларнинг нутқий компентенциялари пастлиги бир неча ўзаро узвий алоқадор омилларга боғлиқлиги ўрганишларимиз давомида аниқланди. Бу омиллар ҳам спонтан, ҳам махсус ташкил қилинган таълим шаклларида намоён бўлади.

Лингвистик компетенция махсус дастур

асосида ўқитиш орқали ўқувчиларнинг тил сатҳлари бўйича назарий маълумотларга эга бўлиб, улардан ёзма ва оғзаки нутқ амалиётида фойдаланиш тажрибаси, кўникма ва малакалари дейиш мумкин. А.Нурмонов ва Г.Зиёдуллаевларнинг мақоласида лингвистик компетенция ўқувчиларнинг орфографик, пунктуацион қоидалардан турли вазиятларда ўринли фойдалана олиш малака ва кўникмасини ҳам ўз ичига олиши сифатида изоҳланган. Профессор Н.Улуқовнинг "Лингвистик компетентликни шакллантириш омиллари" номли мақоласида "лингвистик компетенция – соддароқ қилиб, мутахассис тил билимининг мукаммаллиги ва етуклиги" [14. Б. 16], дея таъриф беради ва лингвистик компетентлик бир неча хил кўринишларда юзага чиқиши ҳақида алоҳида тўхталади: "1) ўз фикрини она тилида равон, тушунарли, аниқ ва лўнда ифодалай олиш; 2) адабий тилда сўзлаш; 3) имловий, ишоравий ва услубий хатоларсиз ёза олиш; 4) давлат тилида иш ҳужжатларини юрита олиш; 5) хорижий тилларни билиш" [14. Б. 16].

Ҳар бир халқнинг маданий савияси муайян даражада миллат вакилларининг саводхонлик даражаси билан ҳам белгиланар экан, орфографик кўникма муҳим аҳамият касб этади. Саводхонлик даражаси сўзларни фақат ёзишни билиш билан белгиланмайди, айни пайтда уларни тўғри ёза олиш қобилияти билан ўлчанади. Бу кўникма тилнинг барча сатҳлари билан бевосита боғлиқ ҳолда шакллантирилади ва ривожлантирилади. Товушлар талаффузи ва имлосига кўра фонетика билан, асос ва қўшимчалар имлосига кўра морфемика билан, баъзи сўзларнинг имлосини уларнинг маъносига кўра белгиланиши билан лексикологияга, грамматик шаклларга таянган ҳолда хатолардан қочишга эришиш орқали морфология билан, талаффуз ва ёзув меъёрларини фарқлаш билан орфоэпияга, гапда сўзларни тўғри боғланишини ўрганиш орқали синтаксис билан бу кўникмани шакллантириш мақсадлари ҳамоҳангдир. Айни пайтда республикамиз мактаблари ўқувчилари ва битирувчиларининг орфографик кўникмалари кўнгилдагидек эмас. Қуйида ана шу ҳолат таҳлилига диққат қаратамиз.

Фонетика, графика, орфография ва орфоэпия бўлимлари бир-бири билан узвий боғлиқ бўлган сатҳлардир. Шу боис дарсликларда талаффуз ва имло меъёрлари биргаликда ўрганилади. 5-синф дарслигида бу сатҳларга оид мавзулар юзасидан берилган қоида, таъриф ва маълумотларни кўздан кечирар эканмиз, уларни топшириқ ва машқлар билан амалий ёритишда ҳар хилликни кузатамиз. Айримларида қоида, таърифлар мисоллар билан тўла асосланмайди ёки умуман мисол келтирилмайди. Шунингдек, айрим унли ёки ундошлар талаффузи ва имлосига доир баъзи жиҳатлар бутунлай эътибордан четда қолган ҳоллар ҳам учрайди. Дастур ва дарсликда бу жиҳатлар ёритилмагани учун уларнинг тил таълимида эътибордан соқит қилиниши ўқувчилар саводхонлигига жиддий салбий таъсир кўрсатмоқда.

У ва *и* унлилар талаффузи ва имлосига бағишланган мавзуга оид таърифларда қуйидаги орфоэпик ва орфографик хусусиятлар берилган:

1. Сўзларнинг биринчи бўғинида *р, л* ундошларидан олдин келган *и* унлиси билинар-билинмас талаффуз қилинса ҳам, ёзувда *и* унлиси билан ёзилади. Мавзу сарлавҳаси остидаги 1-топшириқ (*бироқ, сира, билан* сўзлари) ҳамда 381-машқ қисман бу қоидани мустаҳкамлайди [15. Б. 135]. Лекин бу ҳолат фақат *р, л* ундошларидан олдингина эмас, бошқа ундошлар, жумладан, *к, п, қ, т, ч* товушларидан олдин ҳам кузатилади. Мисол: *ситам, пишир, чиқар, қипиқ, сиқиқ, шикоят, тикилмоқ*. Айнан кейинги шу шаклдаги тузилишга эга сўзлар имлосида хатоликлар учрайди.

Демак, дастур ва дарсликларда тузатиш, тўлдиришлар киритиш лозим.

2. Икки бўғинли сўзларнинг биринчи бўғинида лабланган у унлиси таъсирида иккинчи бўғиндаги и унлиси у ҳолида талаффуз қилинса ҳам, и ёзилади. Дарсликда бу қоиданинг бир жумладан иборат давоми ҳам бор. Лекин аввал қоиданинг шу қисми амалий мустаҳкамланмаганлигига эътибор қаратамиз. Қоиданинг ўзида ҳам, топшириқ ва машқларда ҳам бу қоидани асослаш, мустаҳкамлашга бирорта ҳам мисол берилмаган. Уни мисоллар билан асослаб тушунтириш, мустаҳкамлаш ўқитувчининг зиммасида қоляпти. Афсуски, амалиётда ҳеч бир муаллим бу бўшлиқни тўлдираётгани йўқ. Аслида қоида келтирилдими, аниқ мисоллар билан тушунтириши шарт. Ўқитувчидан *букилмоқ, қурилмоқ, сурилмоқ, тузилма, туғилмоқ* сўзларини ҳам ёзиб, ҳам айтиб, айттириб талаффуз ва имло меъёрларини сингдириш талаб этилади. Бу каби сўзларда иккинчи бўғиндаги унли у айтилади, лекин и ёзилади. Ўрни келганда бунга тескари бўлган ҳолат ҳам борлигига эътибор қаратиш зарур. Яъни *қувур, овунмоқ, чучук, дудуқ, бугун, гужум* каби сўзларда иккинчи бўғиндаги у ундоши и тарзда айтилади, лекин у ёзилаверади. Ўқувчилар ёзма ишларида бу иккала ҳолат билан боғлиқ хатолар учрамоқда.

3. Юқоридаги иккинчи қоиданинг давомида: “Шундай ёзилиши билан иккинчи бўғинда у ёзиладиган отлардан фарқланади” деган жумла бор. Бу қоидани мавзу сарлавҳаси остида берилган 2-топшириқ амалий асослайди. Топшириқда *уруш – уриш, юмуш – юмиш, буруш – буриш* паронимлари келтирилган. Амалиётда ҳамкасбларимиз учинчи ҳолат – паронимлар имлосини синфдаги ўқувчиларнинг катта қисми эслаб қолганликлари ва амалий тўғри қўллашларини эътироф этадилар. Лекин биринчи ва иккинчи ҳолатдаги сўзларда эса аксар ўқувчилар давомли тарзда хато қилишларини айтадилар. Тажриба-синов давомида бунга ўзимиз ҳам гувоҳ бўлдик.

Дарсликда а ва о унлилари талаффузи ва имлоси билан боғлиқ иккита қоида берилган: 1) а ҳарфи *савоб, замон* сингари сўзларда о айтилса ҳам, а ёзилади; 2) о ҳарфи *тонна, ноябрь* каби сўзларда ў айтилса ҳам, о ёзилади. Мавзу сарлавҳаси остидаги топшириқлар, синфда ва уйда бажарилиши кўзланган учта машқ бу қоидаларни мустаҳкамлаш учун тузилган. Назаримизда, бу мавзуга оид яна иккита қоидани киритиб кетиш керак: а) рус тилидан ўзлашган сўзларнинг урғусиз бўғинида о унлиси а айтилади, лекин о ёзилади: *Москва, самолёт, компьютер.* Дарсликдаги 386-машқ орқали бу қоидани мустаҳкамлаш мумкин; б) айрим ўзлашган сўзларнинг охирги бўғинидаги о унлиси билинар-билинмас талаффуз қилинади, лекин ёзилади: *трактор, директор, ректор*. Демак, бу мавзуга оид тўртта қоида бўлади. Кейинги икки қоида дарсликда берилмагани ва ўқитувчилар ҳам бу бўшлиқни тўлдирмаётгани боис хатолар юқори синф ўқувчилар ишларида ҳам учрайди.

Қатор келган унлилар талаффузи ва имлоси ўрганилганда оа, ао, иа, аи, ио, аа тарзида ёнма-ён келган жуфтликлар билан боғлиқ хатоликлар олдини олиш назарда тутилади. Дастурга кўра, дарсликда икки қоида: бундай жуфтликлар талаффузда бир чўзиқ унлига айланиши (муаллим – малим) ва улар орасида ундош орттирилиши (соат сўзи соҳат (Фарғонада) ёки соғат (Тошкентда) тарзида айтилади, лекин соат ёзилиши) берилган. Лекин бу мавзуга алоқадор бошқа сўз шакллари ва уларнинг имлоси билан боғлиқ жиҳатлар бор эдики, уларнинг дарсликда берилмагани сабабли хатолар муайян даражада учрайди. Булар: 1) маош тарзида ёзиладиган сўзлар моош каби; 2) табиат, шиор, маишат каби сўзларда қатор унлилар орасида й ундоши

орттириб айтилиши боис шундай ёзилиши; 3) дуо тарзида ёзиладиган сўзларда қатор унлилар орасида в ундоши орттириб айтилиши боис шундай ёзилиши; 4) манфаат, итоат каби сўзлар эшитилгандай ёзилиши.

Айрим ундошлар талаффузи ва имлоси бўлими жорий дарсликка кўра жаранглижарангсиз ундошлар талаффузи ва имлоси мавзуси билан бошланади. Мавзуни тушунтириш учун сўз охирида б – п, д – т, з – с сингари жарангли ва жарангсиз ундошлар ўртасидаги фарқлар йўқолиб, бир хил – жарангсиз ундош товуш ҳолида талаффуз этилади, лекин б, д, з ёзилади [15. Б. 142] тарзида қоида берилади. Дарсликда мустаҳкамлаш учун машқлар берилган, аммо бу қоидага дахлдор сўзларда хатолар кўп учрайди: боп (боб), озот (озод), ис (из) каби. Бунинг сабаби аксар ўқитувчилар кейинги синфларда такрорлаб, мустаҳкамлаб бормасликлари ёки хатолар устида етарли даражада ишламасликлари боис хатолар қайтарилмоқда.

г – к, қ – ғ ундошлар талаффузи ва имлоси ҳамда б, м ундошларидан олдин келган н ундошининг талаффузи ва имлоси билан боғлиқ кўникмаларда ҳам юқоридаги каби хатолар кузатилади. Улар баъзан сўз бойлиги билан, аниқроғи, айрим сўзларнинг паронимик жуфтларидан бехабарлик туфайли ҳам юзага келмоқда. Масалан, *чолғу асбоби танбур* сўзини ўқувчилар талаффузга кўра тамбур деб хато ёзишлари бу паронимик жуфтликнинг кейингисидан унча (балки умуман) таниш бўлмаганликлари билан изоҳланади. Улар тамбур – поезд вагонининг кираверишдаги даҳлизсимон бўлмаси (масалан, *Саиджон қўшни вагонга ўтар экан, тамбурда гаплашиб турган икки йигитга кўзи тушди*) эканлигини билсалар, хатонинг олди олинган бўларди.

Ф, ф ундошининг талаффузи ва имлоси ўрганилганда икки турдаги типик хатолар учрайди: биринчиси – ўқувчилар *фоиз, инсоф, тараф* каби сўзлардаги бу лаб-тиш товушини п тарзида айтиб, талаффузига кўра поиз, инсоп, тарап шаклида янглиш ёзишади; иккинчиси – афзал, шафқат, афғон каби сўзларни ҳам айтилганидек авзал, шавқат, авғон деб ёзадилар. Шу ўринда бу товушнинг жарангли жуфти в ундоши имлоси ҳақида ҳам тўхталиш лозим. Аксар ҳолларда *автомобил, автомат, автобус* сўзларида мазкур товушни унинг жарангсиз жуфтига алмаштириб, талаффуз этилганидек, афтомобил, афтомат, афтобус тарзида хато ёзишлари кўп учрайди. Шунингдек, шовқин, новда сўзларида о унлиси чўзиқроқ [ў:] тарзида, қувноқ сўзидаги у ҳам [у:] айтилиб, в ундош талаффуз қилинмайди. Улар шў:қин, нў:да, қу:ноқ тарзида айтилади, айрим ўқувчилар шундай ёзиб ҳам қўядилар.

Доимо сўз ўртаси ва охирида келадиган ng ҳарфлар бирикмаси, унинг вазифалари билан боғлиқ икки хил хатолик кўп учрайди. Биринчиси – ng ундошини алоҳида икки n ва g ундошлардан фарқламайдилар ва бунинг натижаси ўлароқ бўғин кўчиришда янглишмоқдалар. Иккинчиси – денгиз, сингил, кўнгил сўзларида g ундоши орттирилиб талаффуз қилинади, яъни [денггиз], [сингил], [кўнггил] сифатида ва шу шаклда хато ёзиб қўйиш ҳоллари ҳам учрайди.

Лингвистик компетенциянинг “Морфемика” ва “Морфология” бўлимлари мактаб тил таълимида умумлаштирилиб ўқитилади – дастур шундай тузилган. Бу бўлимлар билан боғлиқ типик компетенциявий оқсашлар қуйидагиларда кўринади:

I. Сўз асосининг орфографик меъёрга кўра тўғри ёзилишини билмаслик натижасида: 1) сўз охирида қўш унли ва ундошнинг кейингиси талаффузда эшитилмаслиги боис улардан бирини тушириб ёзиш (матбаа, манбаа ҳамда юқорида айтилганидек, металл, грамм каби сўзларида); 2) сўз охиридаги қатор ундошнинг кейингиси талаффузда эшитилмаслиги боис

улардан бирини тушириб ёзиш: Самарқан, Тошкен, забардас, гўш каби; 3) бўғин ва сўз охиридаги жарангли ундошнинг талаффузга кўра жарангсиз жуфти билан алмаштириб ёзиш: афтобус, иштимоий (автобус, ижтимоий), барк (барг), озот (озод) в.б. 4) қатор келган ундошлар орасида бир унли орттириб ёзиш: қадир, сабир, жаҳил, зулим (ёки зулум); 5) ўзлашма сўзларни талаффузига кўра ёзиш: Масква, тўнна, истол.

II. “г” ундоши билан бошланадиган қўшимчалар (-га, -ган, -гани, -гач, -ганча, -гунча, -гин) қўшилган сўзлар морфологик тамойилда ёзилишига риоя этмаслик туфайли ўқувчилар хатога йўл қўйиб эшикга, экган, кеткан, ишка, ёқгач, боққа, сиққунча, педагокка тарзида ёзиб қўядилар.

III. Қўшма сўзлар имлосида қуйидаги хатолар кузатилади: 1) қўшиб ёзиладиган қўшма сўзларни ажратиб ёзадилар: бодом қовоқ, аччиқ тош, ҳозир жавоб, радио станция, бир пас, бира тўла каби; 2) ажратиб ёзиладиган қўшма сўзларни қўшиб ёзадилар: Ўртачирчиқ, Ўртаер каби; 3) қўшма сўз орасига чизиқча (дефис) қўядилар: Куйганёр, Янги-обод, Қўш-ариқ каби.

IV.Отлардаги қаратқич ва тушум келишиги қўшимчаларининг қўлланишида хатога йўл қўядилар: акамни ўртоғи, эшикни зулфи каби.

V. Сифатлардаги озайтирма ва орттирма даража шаклларини нотўғри тарзда қўшиб қўядилар: нимпушти, очқизил; қипқизил, тўққора, ямяшил каби, баъзан оп-поқ тарзида ҳам ёзадилар.

VI. Сонлар имлосида қуйидаги хатолар учрайди: 1) баъзан қўшма сонларни қўшиб ёзиш: ўнбир, ўнбеш каби; 2) тартиб сонлар араб рақам билан ёзилганда чизиқчасиз, аксинча, рим рақамлари билан ёзилганда чизиқча қўйиш: 9 синф, XX-аср кабиларни кўриш мумкин; 3) айрим ҳолларда -инчи қўшимчаси билан бирга дефис ҳам қўядилар: 8-инчи қават.

VII. Олмошларда хатолар асосан ўзлик олмоши билан боғлиқ: чизиқча билан ёзиладигани ўз ўзим, ўз ўзимники тарзида, аксинча, чизиқчасиз ёзиладигани ўзимга-ўзим, ўзимдан-ўзим шаклида ёзилишига гувоҳ бўлинади. Шунингдек, гумон олмошини алла ким, алла нима тарзида ажратиб ёзишлари ҳам учраб туради.

IX. Феълларда кўпинча 1) орттирма нисбат қўшимчаларини (ўтказ, ўтқаз, юргиз, юргаз каби шаклларнинг ишлатилишида); 2) замон қўшимчаларини (келаяпти, ўқиябди); 3) шахс-сон қўшимчасини (борибти, кўряпди) қўллаш билан боғлиқ.

X. Ёрдамчи сўзларда хатолар учин (учун), бурин (бурун) кўмакчилари, блан (билан), броқ (бироқ) боғловчиларида кузатилади. Шунингдек, чизиқча билан ёзиладиган юкламаларни қўшиб, қўшиб ёзиладиганларни чизиқча билан ёзадилар: кўрайликчи, билдику, биласана, келгану, қўйе; билдинг-ми, келиб-оқ каби.

Юқорида таҳлил қилинган уч компетенциянинг қониқарли эмаслиги ўзўзидан ўқувчиларда шакллантирилиши лозим бўлган прагматик компетенциянинг жорий ҳолатини очиб беради, яъни тил таълимида ўқувчиларда прагматик лаёқатнинг ҳам талаб даражасида эмаслигини тасдиқлайди.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 6 апрелдаги “Умумий ўрта таълимнинг давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида”ги 187-сонли Қарори [Интернет ресурс]. URL: https://lex.uz/docs/31714 (Мурожаат этилган сана: 23.10.2019)

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли фармони // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – №6 (766) – 70-модда. – Тошкент: Адолат, 2017. – Б. 25–150.

3. *Мирзиёев Ш.М*. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017. – 146 б.

4. Словарь иностранных слов. / Абрамович А.Я. и др. (ред.) – Москва: Русский язык, 1989. – 624 с.

5. *Окуловский О.И.* Компетенции и компетентностный подход в обучении // Молодой ученый, 2012. – №12. – С. 499–500.

6. *Хуторской А.В*. Дидактическая эвристика. Теория и технология креативного обучения – Москва: Изд-во МГУ, 2003. – 416 с.

7. *Зимняя И.А*. Ключевые компетенции - новая парадигма результата образования // Высшее образование сегодня, 2003. – № 5. – С. 34–42.

8. *Матвеева Т.В.* Учебный словарь: русский язык, культура речи, стилистика, риторика – Москва: Флинта: Наука, 2003. – 432 с.

9. *Харитонова Е.В.* Об определении понятий “компететность” и “компетенция” // Успехи современного естествознания, 2007. – №3. – С.67–68.

10. Т*ожиев М., Толипов У.К.*, *Сейтҳалилов Э.А., Зиёмуҳаммедов Б.* Педагогик технология: Замонавий илмий-назарий асоси. – Тошкент: Ishonch MS., 2008. – 336 с.

11. *Нурмонов А.*, *Зиёдуллаева Г.* Ўқувчиларнинг тил компетентлигини шакллантириш ва ривожлантириш муаммолари // Маърифат, 2014 йил 18 июль.

12. *Выготский Л.С.* Мышление и речь. – Москва: Лабиринт, 1999. – 352 с.

13. *Набиева Д.* Лингвистик компетенция ва унинг шаклланиш жараёнлари // Илмий хабарнома – Научный вестник, 2019. – № 1. – Б. 91–93.

14. *Улуқов Н.* Лингвистик компетентликни шакллантириш омиллари. Тил ва адабиёт таълими, 2018. – № 6. – Б. 16–21.

15. *Mahmudov N., Nurmonov A., Sobirov A., Qodirov V., Jo‘raboyeva.* Ona tili (Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 5-sinf o‘quvchilari uchun darslik). 4-nashri. – Tashkent: Ma’naviyat, 2015. – 224 b.

ANALYSIS OF THE CURRENT STATE OF LANGUAGE COMPETENCE OF SECONDARY SCHOOL STUDENTS

Ya.T.Umarova[1], D. Ne’matova[1]

Ilmiy xabarnoma. Seriya: Pedagogik tadqiqotlar – Scientific bulletin. Pedagogical Research. 2020. 6(50). 47–57.

[1]Andijan State University, Andijan, 170100, str. University, 129 (Uzbekistan). E-mail: agsu_info@edu.uz

Keywords: competence, communicative competence, linguistic competence, speaking competence.

The development of any country is a living need, whose direct link with education, science has for centuries found its confirmation and at the same time can not be traced back to the reality and solution that is becoming the center of further attention. Therefore, the improvement of the quality and content of Education, which is inextricably linked to the development of the state and society in the Republic of Uzbekistan, is being established and improved on the basis of special decisions of the government, requirements of the changing period, a compensatory approach to the educational process, the latest achievements of innovative ideas.

Special attention is paid to such norms as state educational standards on the subject of mother tongue – the self-physical, spiritual, spiritual, spiritual, intellectual and creative development that will be formed in the pupil's personality on the requirements of the qualification of DTS; aspiration for perfection, independent reading-learning; regular increase of speech-communicative competence; evaluation of one's own knowledge, behavior and independent decision-making

The main purpose of teaching native language in general secondary educational institutions is to educate a harmonious person whose culture of reading is formed, who correctly, fluently explains his / her thoughts verbally and in writing, who thinks independently and creatively, who understands the thoughts of others and who can express his / her attitude – the culture of communication and speech is developed.

As for the competency approach to education, it demands training the students ' thirst for knowledge, questionability, the qualities of striving to create innovation. The concept of compensation comes from the Latin word competentia, which in the Explanatory Dictionary means "legally possessed", "right", stands close to the concepts of "ability", "skill", "iqtidor", widely used in general terms. Linguistic competence is the theoretical knowledge of students on language levels through teaching on the basis of a special program, which can be called the experience, skills and competences of students to use in written and oral practice.

Since the cultural level of each nation is also determined to a certain extent by the level of literacy of the representatives of the nation, the orthographic skill plays an important role. The level of literacy is not only determined by the knowledge of writing words, but also by the ability to write them correctly. This skill is formed and developed in direct connection with all levels of language: with phonetics according to the pronunciation and spelling of sounds, with morphemics according to the spelling of the stems and suffixes, with lexicology by determining the spelling of certain words according to their meaning, with morphology by avoiding mistakes based on grammatical forms, with orthoepy by distinguishing the norms of pronunciation and writing, with syntax by learning how to connect words correctly.

References:

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 6 apreldagi “Umumiy o‘rta ta'limning davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to‘g‘risidagi, 187-sonli Qarori [Resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated April 6, 2017 No 187 "On approval of state educational standards of general secondary education"]. [Online]. URL: https://lex.uz/docs/31714 (date of access: 23.10.2019)

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g’risida”gi PF-4947-sonli farmoni. (2017) [The Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated February 7, 2017 ‘On the Strategy of actions for Further Development of the Republic of Uzbekistan No PD-4947 // The Law of the Republic of Uzbekistan. No 6 (766), Article 70 (766)]. Tashkent. Pp.25-150.

3. *Mirziyoev, Sh.M.* (2017) Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz [We will resolutely continue our path of national development and take it to a new level]. Tashkent: O‘zbekiston.

4. *Abramovich, A.Ya.* (ed.) (1989) Slovar' inostrannyh slov [Dictionary of foreign words]. Moscow: Russkij yazyk.

5. *Okulovskij, O.I.* (2012) Kompetencii i kompetentnostnyj podhod v obuchenii [Competencies and competency-based approach to training]. Molodoj uchenyj. No 12. Pp. 499-500.

6. *Hutorskoj, A.V.* (2003) Didakticheskaya evristika. Teoriya i tekhnologiya kreativnogo obucheniya [Didactic heuristics. Theory and technology of creative learning]. Moscow: Izdatel'stvo Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta.

7. *Zimnyaya, I.A.* (2003) Klyuchevye kompetencii – novaya paradigma rezul'tata obrazovaniya [Key competencies - a new paradigm of educational outcomes]. Vysshee obrazovanie segodnya. No 5. Pp. 34-42.

8. *Matveeva, T.V.* (2003) Uchebnyj slovar': russkij yazyk, kul'tura rechi, stilistika, ritorika [Educational dictionary: Russian, speech culture, stylistics, rhetoric]. Moscow: Flinta: Nauka.

9. *Haritonova, E.V.* (2007) Ob opredelenii ponyatij “kompetetnost'” i “kompetenciya” [On the definition of the concepts of ‘competence’ and ‘competence’]. Uspekhi sovremennogo estestvoznaniya. No 3. Pp. 67-68.

10. T*ojiev, M., Tolipov, U.K., Seythalilov, E.A., Ziyomuhammedov, B.* (2008) Pedagogik texnologiya: Zamonaviy ilmiy-nazariy asosi [Pedagogical technology: Modern scientific and theoretical basis]. Tashkent: Ishonch MS.

11. *Nurmonov, A., Ziyodullaeva, G.* (2014) O‘quvchilarning til kompetentligini shakllantirish va rivojlantirish muammolari [Problems of formation and development of students' language competence]. Ma'rifat. July 18.

12. *Vygotskij, L.S.* (1999) Myshlenie i rech' [Thinking and speaking]. Moscow: Labirint.

13. *Nabieva, D.* (2019) Lingvistik kompetentsiya va uning shakllanish jarayonlari [Linguistic competence and its formation processes]. Ilmiy xabarnoma – Nauchnyj vestnik. No 1. Pp. 91-93.

14. *Uluqov, N.* (2018) Lingvistik kompetentlikni shakllantirish omillari [Factors in the formation of linguistic competence]. Til va adabiyot ta'limi. No 6. Pp. 16-21.

15. *Mahmudov N., Nurmonov A., Sobirov A., Qodirov V., Jo‘raboyeva.* (2015) Ona tili. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 5-sinf o‘quvchilari uchun darslik [Mother tongue. 5-grade textbook]. 4th edition. Tashkent: Ma’naviyat.

Муллифлар ҳақида маълумот:

Умарова Яйрахон Тўхтаназаровна – педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), Андижон давлат университети Мактабгача таълим методикаси кафедраси ўқитувчи. E-mail: umarovayayrahon @gmail.com

Неъматова Донохон Саиджалоловна – филология фанлари номзоди, Андижон давлат университети Ўзбек тилшунослиги кафедраси доценти. E-mail: donoxon.nematova@gmail.com.